

Izdavači
Hrvatsko filološko društvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku
FF-press
Zagreb, Ivana Lucića 3

Za izdavače
Ivo Škaric
Miljenko Jurković

© Hrvatsko filološko društvo, Zagreb

Urednici
Ivan Ivas i Ivo Škaric

Izvišna urednica
Elenmar Pletkos

Prijevod sa slovenskoga
Gabrijela Krišček

Prijevod s njemakoga
Mirela Španjol Marković

Prijevod s engleskoga ili na engleski
Ivan Ivas, Marko Likar, Diana Tomic

Lektura
Jadranka Kolić, Tajana Ratsajec, Jelena Vlašić Duić

Korektura
Marica Živko

UDK i ključne riječi
Irena Kolbas

Grafčka obrada i dizajn ovitka
Jordan Bićanić

Tiskanje dovršeno u listopadu 2007.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 645768.

Ovaj je zbornik tiskan uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Razgovori o retorici

Zbornik radova s IV. znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelova
»Istraživanja govora« održanog u Zagrebu od 6. do 8. prosinca 200

Uredili

Ivan Ivas i Ivo Škaric

LaPhi

FF press

Hrvatsko filološko društvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za fonetiku
Zagreb, 2007.

Ivo Škaric

Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia

ivo.skaric@ffzg.hr

Branko Tošović

Geisteswissenschaftliche Fakultät, Graz, Austrija

tosovic@uni-graz.at

UDK 81:38

81.164.3

izvorni znanstveni rad

Rhetoric and technology

Summary

Scientific and empirical facts, both the old and the new ones, and technological products cannot be self-imposed, but need to be advocated to become values. Dividing everything into truths, which do not seek recognition, and into fiction, which exists only because it is widely accepted, make up the system of thought which ended in the period of modernism. Postmodernism, in the second half of the twentieth century, opened up the shells which contained clear contents and allowed the interpenetration of different contents with a sense of being the right course of action.

Key words: rhetoric, science, facts, technological products, postmodernism, values

Figura kao korelacija

Sažetak

U radu se dovode u vezu figura kao konkretni jezični fenomen i korelacija kao teoretski pojam. Postoji mnogo različitih figura i još veći broj odnosa. Figure su veoma kompleksna i složena korelacijska legura. Da bi se spoznala figura kao korelacija, nužno je korelacijske parametre primijeniti na figure. Autor izdvaja 21 parametar i dolazi do zaključka da su neki od njih dominantni, drugi manje važni, a treći gotovo ili potpuno nerelevantni.

Cljučne riječi: figura (lingvistika), korelacija (lingvistika)

Tema obuhvaća pitanja: što je figura, što je korelacija i što je figura kao korelacija. Pod pojmom figure podrazumijeva se neobičan i umjetan način izražavanja, namjerno promijenjen izraz, odvajanje od općeg, odstupanje (od norme), neočekivano razmještanje bez promjene smisla, ukras i sl. S figurom je direktno povezan postupak kao način potenciranja, pojačavanja i aktualiziranja. Svaka figura ima svoju svrhu. Recimo, retoričkom figurom postiže se svježina, snaga, uvjerljivost, živost, izražajnost, ekspresivnost. Svi ti efekti mogu se svesti na djelovanje, odnosno perlokuciju. Postoji velik broj figura, koje se na različiti način klasificiraju. Globalne grupacije čine 1. retorička/retorična/retorska figura, 2. govornička figura, 3. stilistička/stilska figura, 4. estetska figura, 5. figura govora/govorna figura/figura diktije, 6. figura jezika/jezična figura, 7. gramatička figura, 8. misaona figura/figura misli i 9. figura riječi/trop.

Korelacija je kompleksni fenomen čiju osnovu čini binarni odnos A i B. Za imenovanje odnosa koriste se različiti leksik. Primarnim korelacionima pripadaju: *odnos, relacija, korelacija, interakcija*. Riječ *odnos* označava opću kategoriju povezanosti, *relacija* predstavlja jednosmjernu vezu udesno ($A \rightarrow B$) ili ulijevo ($A \leftarrow B$), *korelacija* je svaka dvosmjerna veza ($A \leftrightarrow B$), a interakcija dvosmjerna dinamička veza ($A \leftrightarrow B$). Figure predstavljaju formu α -korelacije (intralingvistička razina), β -korelacije

(ekstralingvistička razina), γ -korelacije (intralingvističko-ekstralingvistička razina) i π -korelacije (paralingvistička razina). Na intralingvističkom planu u centru figure je forma, od značenja bitno je preneseno, od kategorija eksplicitnost i implicitnost, a od funkcija djelovanje. Na ekstralingvističkom planu figura je usmjerena na čovjeka, što znači da se ona odlikuje izrazitim antropocentrizmom.

Figura nastaje primjenom određenog postupka. Postoje različite operacije, ali sve se mogu svesti na promjenu kvalitete (Kv), kvantitete (Kt) i kontinuiteta (Kont), što znači da je figura odnos kvalitete, kvantitete i kontinuiteta. Kv-figurama pripadaju troji, Kt-figure čine figure dodavanja i figure oduzimanja, a Kont-figure se temelje na promjeni redoslijeda i na premještanju.

U sagledavanju odnosa »tip figure ↔ tip korelacije« treba imati u vidu činjenicu da postoji mnogo različitih figura (oko 250) i još veći broj odnosa (konačan broj nemoguće je utvrditi, već se treba orijentirati na konkretne podatke; tako mi navodimo oko 600 tipova odnosa; Tošović, 2001). Odnos u figuri može biti paradigmatički, sintagmatski, prostorni, vremenski, simetrični, asimetrični, homogeni, heterogeni itd. Figura može predstavljati kompatibilni odnos, kontrastni odnos, opozicijski odnos, odnos sličnosti, odnos susednosti, dvočlani odnos, tročlani odnos, odnos uspoređivanja, odnos dijela i cjeline i sl.

Figura je složena integracijska cjelina u kojoj se ukštaju i prožimaju različiti korelacijski parametri. Izdvajamo 21 parametar: 1. aksiološkičnost, 2. dimenzionalnost, 3. dinamičnost, 4. disciplinarnost, 5. dominantnost, 6. eksplicitnost, 7. normativnost, 8. hijerarhiziranost, 9. homogenost, 10. kompleksnost, 11. kontaktnost, 12. kontrastnost, 13. kvantitativnost, 14. modularnost, 15. obligatornost, 16. operacionalnost, 17. realnost, 18. segmentarnost, 19. stratificiranost, 20. usmjerenost, 21. zavisnost. Svaka je figura spoj tih korelacijskih parametara. Jedni od njih veoma su relevantni za korelativnost figure, drugi su manje važni, treći još manje, a četvrti su irrelevantni. Stoga se mogu izdvojiti četiri stupnja relevantnosti: visoki, srednji, niski i nulti. Visokom stupnju relevantnosti pripada dimenzionalnost, srednjem kontrastnost i kontaktnost, niskom eksplicitnost, homogenost, segmentarnost i usmjerenost, a nultom aksiološkičnost, dinamičnost, disciplinarnost, kompleksnost, operacionalnost, realnost, stratificiranost, normativnost, obligatornost i zavisnost. Odnos figura (ukupno ih je 112 analizirano) i korelacijskih parametara nalazi se u prilogu na kraju rada. Parametar koji je prisutan (znak plusa) ili odsutan (znak minusa) predstavlja najmanje relevantni kriterij za utvrđivanje korelacijske prirode figure.

Aksiološkičnost. Korelacija se može subjektivno ocjenjivati. Ovaj parametar leži u osnovi važnog, relevantnog, fundamentalnog, pozitivnog, negativnog, primarnog,

sekundarnog, jasnog, čistog... odnosa. Za figuru ovaj parametar nije posebno bitan jer je prisutan u svakoj od njih (stoga su u tablici sve figure označene znakom plus).

Dimenzionalnost. U bilo kojoj korelaciji prevladava određena prostorna mjera pa se izdvaja (a) paradigmatički, vertikalni, selektivni, *in absentia*, konjunktivni, ili – ili, sinkretički, sistemski, padajući, (b) sintagmatski, horizontalni, kombinatorni, *in praesentia*, linearni, disjunktivni, i – i, (c) prostorni, vremenski, (d) simetrični, (e) centralni, periferni, (f) pozicijski, (g) proporcionalni, (h) izolirani, (i) jednodimenzionalni, višedimenzionalni, (j) figurativni (trokutni, kvadratni, sferni) odnos. Dimenzionalnost je jedan od bitnih korelacijskih parametara u svim figurama. U većini od njih više je izražen sintagmatski nego paradigmatički odnos: od 112 analiziranih figura u 33 dominira paradigmatički odnos (znak p), a u 79 sintagmatski (znak s). Troji su pretežno paradigmatički, a figure (u užem smislu) sintagmatski fenomen. Paradigmatičku korelacijsku dominantu imaju alegorija, aluzija, anafora, anakoluf, antanaklaza, antifriza, antimerija, antiupoza, distribucija, epitet, eufemizam, heterokronon, hipalaga, hiperbola, hipokorizam, ikon, ironija, kalambur, litota, metafora, metagoga, metalepsa, metonimija, mimeza, onomatopeja, parabola, parafraza, palipisa, personifikacija, poredba, reprezentacija, sinegdoha i slavenska poredba. Sintagmatska dominantna je zasnujana u aliteraciji, amplifikaciji, anadiplozi, anagramu, anaklazi, anastrofu, anepifori, antipaciji, antiklimaksu, antimetaboli, antitezi, antonomaziji, apofaziji, apokopi, asonanci, atčkoj figuri, atrakciji, deformaciji, enalagi, entimemu, epekegezi, epenetzi, epifonemu, epifori, etimološkoj figuri, etopeji, gomljanju, gradaciji, haplogiji, hendijadis, heterarimonu, hičenu, hijaznu, hiperbatonu, hipofoji, hipodiplozi, hipozeugmi, hipozeugsi, histereologiji, homeokatelektanu, homeoptotonu, inkrementu, interjekciji, inverziji, katafori, katakrezi, klimaksu, kontrastu, korekciji, mezozeugmi, metabazi, metaboli, metaplazmi, metatezi, okruživanju, oksimoronu, palilogiji, paradoksu, paragogi, paralelizmu, parameozu, paromologiji, perifrasi, poliptotonu, polisindetonu, pregnanciji, prolepsi, prosezi, protazi, protezi, regresiji, retoričkom pleonazmu, retoričkom pitanju, shemi, silepsi, simploki, sinkropi, uključanju, zeugmi. Simetrični odnos predstavlja dvočlani (binarni) odnos u kojem nije važna pozicija članova odnosa (anteriora ili posteriora) jer oni mogu mijenjati mjesta bez utjecaja na istinitost/laznost suda. Simetrija podrazumijeva korelaciju: ako se A nalazi u odnosu prema B, onda se i B nalazi u istom odnosu prema A, tj. $R(xRy)$, gdje je R odnos, a x i y njegovi članovi. Tipičan primjer simetričnog odnosa je paralelizam (*Du me nije od ljudi stamota, Da mi nije od boga greota*; Simeon, 1969). Neke figure dolaze u formi zrcala, rcimo antimetabola (*Plaćući pjeva, pjevajući plače*; Simeon, 1969). Posebnu vrstu čini

hijazam – raspored u obliku križa (*kad ima novca, nema robe, kad ima robe nema novca*).

Dinamičnost. Korelacije se mogu razmatrati s aspekta dinamike, statike, aktivnosti ili pasivnosti pa se izdvajaju dinamički, statički, aktivni, pasivni odnosi. Ovaj parametar ima sekundarnu važnost za spoznavanje korelacijske prirode figure. Budući da je teško razgraničiti figuralu statiku i dinamiku, aktivnost i pasivnost, u tablici se daju oba znaka (plus i minus).

Disciplinarnost. Svako područje ljudske djelatnosti generira određenu vrstu korelacije. Postoje dvije velike grupe: monodisciplinarni (jezični, logički, matematički, sociološki...) i multidisciplinarni (sociolingvistički, logičko-jezični...) odnosi. Budući da se figurama bave retorika, stilistika, lingvistika i poetika, one imaju iznimno multidisciplinarni karakter te se, u skladu s tim, razlikuju retoričke figure, stilističke/stilske figure, gramatičke figure, poetske, pjesničke figure i sl. Taj je parametar važan za interdisciplinarno razgraničavanje i klasificiranje figura.

Dominantnost. Sve što postoji u jeziku svodi se, u principu, na četiri dominantne: formu, značenje, kategoriju i funkciju. Oni generiraju dva osnovna odnosa: istorodni i raznorodni. Istorodne odnose stvara forma s formom, značenje sa značenjem, kategorija s kategorijom, funkcija s funkcijom. Raznorodni odnosi nastaju u vezi forme i značenja, forme i kategorije, forme i funkcije, značenja i kategorije, značenja i funkcije, kategorije i funkcije. U svim figurama je zastupljen ovaj parametar te uz svaku od njih stoji znak plusa.

Explicitnost. Odnos može biti eksplicitan i implicitan. Eksplicitnost dolazi onda kada postoji jasna forma izražavanja veze. Implicitnost se pojavljuje u slučajevima skrivenog postojanja korelacije. Kategorija eksplicitnosti (znak plusa) dominira u sintagmatski orijentiranim figurama (npr. amplifikaciji, antimeriji, antonimaziji itd.), a implicitnost (znak minusa) u paradigmatiskim (alegoriji, aluziji, epitetu, etopeji, eufemizmu i dr.).

Normativnost. Figure se mogu promatrati s aspekta normativnosti. Polazno razgraničenje dolazi u formi izdvajanja pravilnog i nepravilnog. Jedan od osnovnih pristupa u tumačenju figura temelji se na stavu da je svaka figura neka vrsta svjesnog odstupanja od norme ili narušavanje pravilnosti. Ako se globalno za sve figure kaže da predstavljaju odstupanje od norme, onda će uz svaku od njih stajati znak minusa (znak da se norma narušava). Međutim, neke su figure toliko ušle u upotrebu da predstavljaju sastavni dio općeg sustava te se mogu smatrati regularnim (dakle normativnim) sredstvima (sa znakom plusa). Takva je npr. zeugma.

Hijerarhiziranost. Veoma često u odnosima se može naći ono što je taksonomijski više ili niže. Na ovome planu izdvajaju se (a) klasifikacijski, hiperonimijski, hiponimijski, rodovski, vidski, invarijantni, varijantni odnosi. Ovi odnosi najviše dolaze do izražaja u aluziji (zamjenici vrste i roda) i antonimaziji (upotrebi zajedničkog naziva umjesto osobnog imena i obrnuto).

Homogenost. U međusobnu vezu mogu stupati elementi jednog ili različitih sustava. Pri tome nastaju (a) homogeni, heterogeni, istorodni, raznorodni, (ne)kompatibilni, komplementarni, sinonimijski, isoznačni odnosi, (b) odnosi jednakosti. Homogeni odnos (znak plusa) dominira u aliteraciji, aluziji, amplifikaciji, antiklimaksu, antimeriji, antimetaboli, atičkoj figuri, etimološkoj figuri, homeoptotonu, metaboli, paramezi, a heterogeni (znak minusa) u alegoriji, anakolutu, antitezi, atrakciji, enalagi, reprezentaciji. Za figuru je posebno važan kompatibilni odnos – odnos u kome se opseg dvaju pojmova potpuno ili djelomično podudara. Dva kompatibilna suda izražavaju istu misao različitim izrazima. Jedan od njih može biti figura, npr. metafora: *On (A) je zec (B).* – *On (A) je plišjivac (B).* U inkompatibilnom odnosu opsezi pojmova se uopće ne podudaraju. On dolazi u formi koordinacije, isključivanja, suprotnosti i kontradiktornosti. U odnosu identičnosti pojmovi se razlikuju po sadržaju, ali im se opseg podudara, dakle riječ je o pripadnosti jednoj te istoj kategoriji. Identičnost je prisutna u figurama zasnovanim na sinonimičnosti. U odnosu ukrašavanja (presjećanja, prožimanja) opseg imena se djelimično podudara (u ukrašenom skupu $A \cap B$ pojmovi **A** i **B** sadrže zajedničke elemente). Formalno, odnos ukrašavanja se realizira u hijazmu (*srnh biže velik malena nada*; Simeon, 1969).

Jakobson je izdvajao dvije vrste figura – jedne se temelje na relaciji sličnosti (metafora), a druge na relaciji susljednosti (metonimija). U prvoj dolazi do izražaja semantička sličnost, a u drugoj sintaksička susljednost (Jakobson i Halle, 1988:71-72). Metafora nastaje zamjenom na osi selekcije (paradigmatiska os) i uspostavljanjem veze po sličnosti, dok je metonimija više orijentirana na os kombinacije (sinagmatsku os) i nastaje stvaranjem veza po susljednosti. Selekcija se temelji na ekvivalentnosti, sličnosti i razlici, sinonimiji i antonimiji, a kombinacija na blizini, kontaktu i regulacijskom strukturiranju svake sukcesivnosti zasnovane na sličnosti, srodnosti (Jakobson, 1966:296). Povrdu opravdanosti izdvajanja ove dihotomije Jakobson nalazi u dvojakom karakteru afazije: s jedne strane, postoje poremećaji u povezivanju po sličnosti, a s druge poremećaji u uspostavljanju kontakta (Jakobson, 1966:199). Metafora izostaje kod poremećaja po sličnosti, a metonimija kod poremećaja u

ostvarivanju kontakta.¹ Selekcija, zasnovana na uočavanju sličnosti, predstavlja prvu fazu enkodiranja, a kombinacija, zasnovana na realizaciji kontakta, čini početnu fazu dekodiranja. Jakobsonov stav da svi jezični znakovi postoje u dvije dimenzije – na osi istovremenosti i na osi sukcesivnosti – oslanja se na De Saussureovo razlikovanje odnosa *in absentia* i *in praesentia*.

Kompleksnost. Ovisno o opsegu i kompleksnosti veze izdvajaju se jednostavni i složeni, podudarni i nepodudarni, sistemski i slučajni, konkretni i apstraktni, globalni i osnovni odnosi. Ovaj parametar je zastupljen u svim figurama te stoga nije relevantan za razjašnjenje njihove korelacijske prirode.

Kontaktnost. Članovi korelacije oslikuju različite vrste kontakata. Na ovoj razini odnosi mogu biti, prije svega, direktni ili indirektni. Direktnost dolazi do izražaja u sintagmatski orijentiranim figurama, a indirektnost u paradigmatiskim, s tim što sintagmatski odnos može biti direktan i indirektan. Direktan odnos (znak plusa) dominira u anadiplozi, anepifori, antiklimaksu, antimetaboli, atičkoj figuri, atrakciji itd., a indirektan (znak minusa) u alegoriji, eufemizmu, metafori, hipeboli, ironiji i dr.

Kontrastnost. U interakciju mogu stupati članovi koji su suprotstavljani jedni drugima, koji izazivaju konflikt, proturječnost. Pri tome nastaju (a) kontrastni (antonimijski), opozicijski, diferencijalni, homonimni, višeznačni, komparativni, kontrarni odnosi, (b) odnosi proturječnosti, suprotnosti, isključivanja. Kontrastnost je posebno izražena u alegoriji, amplifikaciji, anaklazi, anastrofi, antanaklazi, antipaciji, animeriji, antipiozi, atrakciji, enclagi, entimenu, hipofoi, hipozeugmi, homeokatelektonu, ironiji, kalamburu, katekrezu, kontrastu, mimezi, oksimoronu, parabolu, paradoksu, poredbi, regresiji, retoričkom pitanju, silepsi i slavenskoj poredbi. U odnosu kontrarnosti (suprotnosti) jedan od vidova istog roda sadrži obilježja koja drugi vid ne samo negira, nego i zamjenjuje drugim koji ga isključuje. Time što opseg jednog pojma isključuje opseg drugog ne iscrpljuje se opseg roda. Nelogično je da iskaz uključuje oba člana jer nastaje alogičnost tipa: *Petar je koristan i štetan* (remu čine dvije nespojive propozicije). Takav se odnos izražava antonimima, a realizira u antitezi, kontrastu, paradoksu, oksimoronu, slavenskoj poredbi i dr. Figuru kao odnos kontradiktornosti čine dva pojma koji predstavljaju vid istoga roda: jedan pojam

¹ » (...) polazeći od saussureovskih sintagmatskih i paradigmatiskih odnosa u jezičnim postavljanima, Roman Jakobson smatra da se sva afazična oboljenja mogu svrstati u dva tipa – bilo kao poremećaji na sintagmatskoj osi (kod bolesnika koji ne vladaju kombinacijom riječi) bilo kao poremećaji na paradigmatiskoj osi (kod bolesnika koji ne mogu obavljati selekciju riječi); i poetska se upotreba za nj svoji na dva postupka – metonimiju i metaforu – na ove dvije osi. Nakon početnog oduševljenja ove su teorije u praksi višestruko odbačene kao suviše simplifikirane, iako se mora priznati da neke Jakobsonove poetske analize daleko nadmašuju i samu njegovu teoriju.« (Škrljan, 1985:66-67).

ukazuje na neka svojstva, a drugi ih negira, ali ih ne zamjenjuje drugim obilježjima. Za razliku od kontrarnosti, ovaj odnos potpuno iscrpljuje opseg roda. Kontradiktorni iskazi ne mogu biti istovremeno istiniti i lažni jer iz istinosti jednog proizilazi lažnost drugog i obrnuto (*Ova zna i ne zna*). Između njih ne postoji treći element. Takav odnos nalazimo u antanaklazi (uporedbi suprotnih riječi u istom izrazu tipa *Nije svaki čovjek čovjek*), apofaziji (demaniranju ranijeg iskaza: *Čovjek je humano biće. Ne, to je laž*), katekrezu (spoju proturječnih, nespojivih značenja: *miris zvuka*), oksimoronu (*živi laž*). Odnos komparativnosti dolazi do izražaja u metafoi, poredbi i slavenskoj usporedbi. U osnovi figure ponekad se nalazi atributivna veza. Takvi odnosi mogu biti akomparativni (neporedbeni) i komparativni (poredbeni). Atributivni akomparativni odnosi obuhvaćaju različite subjekte, različite predikate ili pak različite i subjekte i predikate. Odnos komparativnosti odnosi se na sudove koji, djelomično ili potpuno, sadrže istu misao. Na toj osnovi nastaje ekvivalenost (identičnost), podčinjenost i djelomično podudaranje.

Kvantitativnost. Korelacije se mogu razmatrati s gledišta broja članova koji stupaju u međusobnu vezu. Postoje (a) jednočlani, dvočlani, višočlani, grupni, kolektivni, individualni, puni odnosi, (b) odnosi opsega, trajanja. Minimalni odnos nastaje u binarnoj vezi, maksimalni u beskonačnosti. Kvantitativni odnos (znak plusa) dominantan je u aliteraciji, asonanci, amplifikaciji, anafori, antiklimaksu, antitezi, atičkoj figuri, epifori, epifonemu, epitetu, etimološkoj figuri, eufemizmu, gomilanju, gradaciji, hendijdisu, hipozeugmi, litoti, pallogiji, paragogi, paralipsi, perifrazi, poliptotonu, polisindetonu, pregnanciji, prosteci, protezi, sinkopi i zeugmi.

Modulativnost. Odnosi se mogu tumačiti kao realna pojava ili kao pojava na razini apstrakcije. Ovaj parametar razgraničava prirodni (konkretni) odnos i modulativni odnos (odnos kao apstraktnu predstavu u shemi, modelu). Budući da su figure činjenice stvarnosti (znak *konk*), ovaj parametar nije bitan za utvrđivanje korelativne biti figura.

Obligatornost. Svaka korelacija ima različit stupanj obveznosti te se može izdvojiti obavezni (obligatorni), neobavezni (fakultativni), uzualni, okazionalni, proizvoljni odnos. Obligatornost je neposredno povezana s disciplinarnošću jer se realizira u figurama koje se izdvajaju samo u nekim disciplinama. U sistemu figura ni za jednu se ne može reći da je obavezna, stoga uz svaku od njih stoji znak minusa. Možda bi se trebalo ograditi i kazati da obligatornost nije tipična za retoričku ili stilsku figuru, a da može biti prisutna u gramatičkim figurama.

Operacionalnost. U bilo kojoj konkretnoj realizaciji odnos je rezultat određenog postupka, operacije, transformacije ili modifikacije (dodavanja, oduzimanja,

zamjenjivanja, premještanja i sl.). Na ovome planu izdvajaju se transformativni, derivacijski, operacijski, neutralizirani odnosi. Budući da figure nastaju kao rezultat određenog postupka, uz svaku od njih stoji znak plusa. Dalje treba utvrditi kakvu vrijednost ima taj znak: promjenu kvalitete, promjenu kvantitete ili pak promjenu kontinuiteta.

Realnost. Odnosi mogu biti (ne)realni, (ne)mogući, (ne)realizirani, utvrđeni, obilježeni, objektivni, subjektivni, modalni, apsolutni, relativni. Budući da figure predstavljaju realni, mogući, utvrđeni odnos, uz svaku od njih stoji znak plusa. U dilatomiji živo – mrtvo važno mjesto pripada metafori jer postoje tzv. mrtve metafore.

Segmentarnost. U vezu može stupati (a) cjelina A i cjelina B, (b) dio cjeline A i dio cjeline A, (c) dio cjeline A i dio cjeline B. Pri tome nastaju (ne)potpuni odnosi. Ovaj parametar najviše dolazi do izražaja u heteraritmnom i sinegdohi.

Stratifikiranost. Svaka jezična razina (fonetska, fonološka, leksička, morfološka, sintaksička i dr.) stvara poseban sustav odnosa. Stratifikacijski odnosi mogu biti homogeni i heterogeni. Prvoj grupi pripadaju fonetski, fonološki, ortografski, ortoepski, leksički, frazeološki, semantički, derivacijski, gramatički, morfološki, sintaksički, rektalni odnosi. Drugu grupu čine morfonološki, leksičko-gramatički, morfosintaktički odnosi. Heterogeni stratifikacijski odnos je predstavljen u fonetičko-gramatičkim figurama (protezi, aferezi, epetazi i dr.) i sintakto-gramatičkim figurama (pleonazmu, elipsi, enalagi i dr.).

Usmjerenost. Binarne odnose odlikuje jednosmjernost ($A \rightarrow B$, $B \rightarrow A$) i dvosmjernost ($A \leftrightarrow B$). U tročlanim ili višočlanim odnosima broj pravaca se povećava onoliko koliko se povećava broj članova (višočlani odnos). Veze mogu imati (i) reverzibilan karakter. Jednosmjernost u desno (znak $\rightarrow$) dominira u aliteraciji, amplifikaciji, anadiplozi, anepifori, anafori i gomilanju. Jednosmjernost u lijevo (znak $\leftarrow$) prevladava u antipicipaciji, apofaziji, katafori i prolepsu. Dvosmjernost (znak $\leftrightarrow$) odlikuje anagram, antimetabolu, hipoforu i regresiju. Usmjerenost na ono što nije realizirano (znak $\uparrow$) karakteristična je za sve paradigmatički orijentirane figure. Usmjerenost na jačanje, potenciranje (znak $\nearrow$) prevladava u gradaciji i klimaksu, a na smanjenje (znak $\searrow$) u antiklimaksu. Postoje reflektivni, tranzitivni, transpozitivni i orijentacijski odnosi. Tranzitivnost leži u osnovi silogizma. U reflektivnom odnosu objekt je identičan samome sebi, odnosno svaki član odnosa nalazi se u istom odnosu prema sebi. Takvi odnosi daju jednakost, istovremenost, sličnost. U figurama ponekad dolazi do narušavanja odnosa refleksivnosti (*Život je život*).

Zavisnost. U jezičnim korelacijama uvijek je prisutna mjera zavisnosti. Stoga ovaj parametar sadrže sve figure te uz njih dolazi znak plusa. Na ovome planu osnovno

razgraničenje dolazi u formi zavisnih i nezavisnih odnosa. Izdvajaju se također (a) uvjetovani, iznudeni, vezani, posesivni odnosi, (b) odnosi implikacije. Nezavisni odnosi mogu se okarakterizirati kao slobodni, ravnopravni, a zavisni kao vezani, iznudeni, neravnopravni. Postoji odnos koordinacije i odnos subordinacije. Koordinacija je veza između dvaju ili više pojmova koji isključuju jednu drugu, ali pripadaju nekom općem rodovskom pojmu. U figurama ponekad dolazi do narušavanja koordinacije, npr. u anakolutu (*u našega milostivog kuma na muci mu slatan golub guče*), enalagi (njem. *nurfe das Mädchen, sie ist dort*) i heteraritmnom (*proletiješe jato golubova*).² U odnosu subordinacije (podčinjenosti) opseg jednog imena potpuno ulazi u opseg drugog, ali ga ne iscrpljuje (da ga iscrpljuje, onda bi se dobila identičnost), dakle kvantiteta je različita, a kvaliteta ista. Takav je odnos roda (ono što je šire i što podčinjava uže) i vida (ono što je uže i što se podčinjava širem), odnos hiperonima i hiponima. U takvoj vezi iz istinitosti podčinjavajućeg člana slijedi istinitost podčinjenog člana, ali ne i obrnuto. U paradigmatički orijentiranim figurama rod i vid dolaze kao eksplicite i implicite kategorije, npr. u aluziji tipa *On je Oblomov* eksplicirano je konkretno ime, a impliciran opći naziv (= *lijen čovjek*). U figuri kao subordinaciji najvažniji aspekt je narušavanje podčinjenosti.

Referencije

- Jakobson, R. (1966). *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Jakobson, R., Halle, M. (1988). *Temelji jezika*. Zagreb: Globus.
- Simeon, R. (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I-II. Zagreb: Matica hrvatska.
- Škiljan, D. (1985). *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tošović, B. (2001). *Korelaciona sintaksa. Projekcional*. Graz: Institut für Slavistik der Universität Graz.

² Primjeri su uzeti iz Simeona 1969.

Prilog Odnos figura i korelacijskih parametara

FIGURE	KORELACIJSKI PARAMETRI																				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	aksiološkičnost	dimenzionalnost (p/s)	dinamičnost	disciplinarnost	dominantnost	eksplicitnost	normativnost	hijerarhičnost	homogenost	kompleksnost	konkretnost	kontrastnost	kvalitativnost	modulativnost	obligatornost	operacionalnost	realnost	segmentarnost	strukturalnost	usmjerenost	zavisnost
1 alegorija	+	p	+/-	+	+	-	+/-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2 aliteracija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
3 aluzija	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
4 amplitudacija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5 anadiploza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
6 anepifora	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
7 anafora	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
8 anagram	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
9 anaklaza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
10 anakolut	+	p	+/-	+	+	-	+/-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
11 anastrofa	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
12 antanaksaza	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13 anticipacija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14 antrifaza	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
15 antiklimaks	+	s	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
16 antimerija	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
17 antimerabola	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
18 antipetoza	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
19 antiteza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
20 antonomazija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
21 apofazija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
22 apokopa	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
23 asonanca	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
24 atička figura	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
25 atrakcija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
26 deformacija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
27 distubucija	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
28 enalaga	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
29 entimem	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
30 epiteza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Figura kao korelacija

FIGURE	KORELACIJSKI PARAMETRI																				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	aksiološkičnost	dimenzionalnost (p/s)	dinamičnost	disciplinarnost	dominantnost	eksplicitnost	normativnost	hijerarhičnost	homogenost	kompleksnost	konkretnost	kontrastnost	kvalitativnost	modulativnost	obligatornost	operacionalnost	realnost	segmentarnost	strukturalnost	usmjerenost	zavisnost
31 epiteza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
32 epifora	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
33 epifonem	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
34 epitet	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
35 etimološka figura	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
36 etopeja	+	s	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
37 eufemizam	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
38 gonimantje	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
39 gradacija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
40 hapologija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
41 hendijadis	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
42 heterokronon	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
43 heteronim	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
44 hifen	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
45 hijazam	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
46 hijalaga	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
47 hiperbaton	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
48 hiperbola	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
49 hipofora	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
50 hipokorizam	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
51 hipotipoza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
52 hipozauzuga	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
53 hipozauza	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
54 histerologija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
55 homeokatelekon	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
56 homeoptoton	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
57 ikon	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
58 inkrement	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
59 interfekcija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
60 inverzija	+	s	+/-	+	+	+	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
61 ironija	+	p	+/-	+	+	-	+/-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

FIGURE	KORELACIJSKI PARAMETRI																				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	aksiološkičnost	dimenzionalnost (p/s)	dinamičnost	disciplinarnost	dominantnost	eksplicitnost	normativnost	hijerarhičnost	homogenost	kompleksnost	konfliktnost	kontrastnost	kvantitativnost	modulativnost	obligatornost	operacionalnost	realnost	segmentarnost	stratifikiranost	usmjerenost	zavisnost
62	kalambur	+	p	+/-	+	+	-	+/-		+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
63	katara	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+			konk	-	+	+	+	+	+	+	+
64	katara	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
65	klmaks	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
66	kontrast	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
67	korakcija	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
68	litra	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
69	mesozugma	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
70	metabaza	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
71	metabola	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
72	metafora	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
73	metagoga	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
74	metalepsa	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
75	metaplazma	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
76	metateza	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
77	metonimija	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
78	minmeza	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
79	okruživanje	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
80	oksimoron	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
81	onomatopija	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
82	pallogija	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
83	parabola	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
84	paradoks	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
85	paragoga	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
86	parafaza	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
87	paralipsa	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
88	paralelizam	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
89	paromeza	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
90	paromologija	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
91	perifaza	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
92	personifikacija	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+

FIGURE	KORELACIJSKI PARAMETRI																				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	aksiološkičnost	dimenzionalnost (p/s)	dinamičnost	disciplinarnost	dominantnost	eksplicitnost	normativnost	hijerarhičnost	homogenost	kompleksnost	konfliktnost	kontrastnost	kvantitativnost	modulativnost	obligatornost	operacionalnost	realnost	segmentarnost	stratifikiranost	usmjerenost	zavisnost
93	polipicton	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
94	polisindeton	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
95	poredba	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
96	pregnancija	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
97	prolepsa	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
98	protaza	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
99	proteza	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
100	protaza	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
101	regresija	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
102	reprezentacija	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
103	retor. pleonazam	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
104	retoričko pitanje	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
105	shema	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
106	stlepa	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
107	simploka	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
108	singledoha	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
109	sinropa	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
110	slav. poredba	+	p	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
111	uključenje	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+
112	zevuna	+	s	+/-	+	+	+	+	+	+		+	konk	-	+	+	+	+	+	+	+

Branko Tošović

Faculty of Humanities, Graz, Austria

tosovic@uni-graz.at

Miroslav Beker

Zagreb, Hrvatska

UDK 1(091)05 Plato

141.131

808.01:141.131

808.5:321.64

Figure as correlation

Summary

This paper links the figure as a specific language phenomenon and correlation as a theoretical concept. There are many different figures and even much more immanent relations. Figures are very complex correlation alloys. To understand a figure as a correlation it is necessary to apply the correlation parameters to the figures. The author isolates 21 parameter and concludes that some of them are dominant, some less important and some almost or completely irrelevant.

Key words: figure (linguistic), correlation (linguistic)

Platon i opasnosti retorike

Sažetak

Poznato je da je Platon bio skeptičan prema retorici svoga vremena, koja pod utjecajem sofista nije bila u službi istine nego je imala za cilj uspješnost uvjeravanja. Stičan je negativan stav imao prema pjesništvu, koje je (npr. u dijalogu Gorgija) uspoređivao s govorništvom. Poput govorništva i pjesništvo se obraća slušačljivoj, ne u želji za moralnim boljitkom, nego u namjeri da pruži zadovoljstvo. Zbog toga je Platon upozoravao na nepoželjne posljedice pjesništva u odgovor mladih. Slično je govorio o govorništvu, koje najčešće upućuje na vjerovjnost, čime se otvara mogućnost udaljavaanja od istine, koju je visoko cijenio. Da kažnada posljedice govorništva zaista mogu biti pogubne, pokazuje i povijest 20. stoljeća, time dokazujući da je Platonova škepa bila opravdana.

Ključne riječi: Platon, govorništvo, zlouporaba govorništva, demagogija, retorika, povijest retorike

Poznato je da je Platon upozoravao na opasnosti retorike i govorništva jer je smatrao da govornici (i učitelji govorništva) njegova vremena nemaju pred očima istinu kao cilj kojemu valja težiti nego tek uspješno uvjeravanje slušačaja. Bio je izrazio kritičan prema tvrdnjama i samovali sofista da oni mogu uvjeriti svoje slušačaje u sve što žele. Važno je pri tome uočiti da je govorništvo smatrao srodnim pjesništvu, prema kojemu je također bio izrazio skeptičan. Tako npr. u dijalogu *Gorgija* uspoređuje govornika s pjesnikom jer njemu (kao i govorniku) nije pred očima moralni boljitak slušačaja nego tek pružanje zadovoljstva.

Na razradu takva stava nailazimo u Platonovu ranom dijalogu *Ion*, gdje Sokrat predbacuje rapsodu Ionu da recitira poeziju nadahnut božanstvom, a ne Homerovim